

Plaćeni odmor i masovni turizam u 20. stoljeću

Pilar, Loris

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:691314>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

LORIS PILAR

PLAĆENI ODMOR I MASOVNI TURIZAM U 20. STOLJEĆU

Završni rad

Pula, 2016.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

LORIS PILAR

PLAĆENI ODMOR I MASOVNI TURIZAM U 20. STOLJEĆU

Završni rad

JMBAG: 0303039098, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij Kultura i turizam

Predmet: Povijest dokolice i turizma

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Loris Pilar, kandidat za prvostupnika Kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 5. rujna 2016.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Loris Pilar dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Plaćeni odmor i masovni turizam u 20. stoljeću koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 5. rujna 2016.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
1. POČECI TURIZMA I NJEGOVA DEMOKRATIZACIJA	6
1.1. Širenje kulture putovanja	6
1.2. Skraćivanje radnog vremena	10
2. ZAKONSKO REGULIRANJE GODIŠNJIH ODMORA.....	13
2.1. Godišnji odmor u međuratnoj Italiji	14
2.2. Godišnji odmor u međuratnoj Francuskoj	14
2.3. Godišnji odmor u međuratnoj Njemačkoj.....	16
2.4. Godišnji odmor u poratnoj Jugoslaviji	17
2.5. Zakonsko reguliranje godišnjih odmora u Europi nakon 1960. godine	18
3. OD GODIŠNJEG ODMORA DO MASOVNOG TURIZMA	20
3.1. Razvoj masovnog turizma u Hrvatskoj	21
3.2. Radnička odmarališta i regres	22
3.3. Kuće za odmor	24
ZAKLJUČAK.....	26
LITERATURA	27
SAŽETAK	29
ABSTRACT	30

UVOD

U ovom će radu biti obrađeni počeci turizma i njegova demokratizacija, uvođenje i zakonsko reguliranje godišnjeg odmora te masovni turizam u dvadesetom stoljeću. Rad obuhvaća širenje kulture putovanja, skraćivanje radnog vremena, uvođenje plaćenog godišnjeg odmora u Italiji, Francuskoj i Njemačkoj prije i poslije Drugog svjetskog rata, te uvođenje plaćenog odmora u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata. Treće je poglavlje posvećeno razvoju masovnog turizma u Hrvatskoj, odnosno radničkim odmaralištima, regresu i kućama za odmor kao pretečama suvremenog turizma.

Pri pisanju ovog rada najviše sam se oslonio na djela *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih* i *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih* Igora Dude, te na zbornike *L'invenzione del tempo libero, 1850-1960* urednika Alaina Corbina i *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu* koji su uredili Hannes Grandits i Karin Taylor.

Kako bi se radnicima omogućilo putovanje i boravak izvan mjesta stalnog prebivališta, bilo je potrebno podići njihov životni standard, stvoriti im višak slobodnih sredstava i uvesti odmor koji bi im bio plaćen. Na taj način poslodavci su podizali radnički moral i motiviranost za rad, a zauzvrat dobivali odmorenog i zadovoljnog, a samim time i produktivnijeg radnika. U početku razvoja godišnjeg odmora, prije nego što je bio plaćen, radnici nisu bili voljni odlaziti na odmor jer bi time izgubili dio zarade koja im je bila prijeko potrebna za život. Postupak ozakonjenja plaćenog odmora bio je dugotrajan, dijelom i zbog Drugog svjetskog rata koji je taj postupak prekinuo na više godina. Nakon Drugog svjetskog rata države su napokon uvidjele potencijal u razvoju turizma. U godinama koje su uslijedile ubrzano su razvijale svoju turističku infrastrukturu kako bi odmor i putovanje omogućile i približile širim slojevima stanovništva.

1. POČECI TURIZMA I NJEGOVA DEMOKRATIZACIJA

1.1. Širenje kulture putovanja

U počecima čovječanstva ljudi nisu bili skloni putovanjima. Putovali su samo u potrazi za hranom ili zbog opasnosti koja im je prijetila. U antici se razvijaju razni putovi u svrhu olakšanja trgovine i kretanja tadašnjih prijevoznih sredstava. Razvoj gradova duž obala rijeka, kao što je Nil, ili duž obala mora, poput Sredozemnog mora, potiče razvoj vodenog prometa. Već se u to doba, uz putovanja u vojničke, poslovne, trgovačke i ostale svrhe, počinje nazirati i putovanje radi užitka. Primjerice, u Grčkoj su postojale tri vrste putovanja radi užitka, a to su vjerska putovanja, sportska putovanja (Olimpijske igre) te putovanja namijenjena posjeti gradova, posebice Ateni. U srednjem i ranom novom vijeku putovanja su često bila otežana sigurnosnim razlozima, no uspostava mira nakon Sedmogodišnjeg rata poklopila se s počecima Grand Toura i novoga razdoblja u povijesti putovanja: „Bilo bi adekvatno postaviti datum početka Grand Toura koji nam je dao riječ 'turizam' točno od 1763. kada su bili potpisani ugovori koji su prekinuli naizmjenične prijetnje u Europi koje su trajale još od prethodnog stoljeća“ (Inglis, 2000: 14).

Preteča velikih kretanja preko europskog kontinenta svakako je Grand Tour, putovanje na koje su odlazili bogati mladi Englezi s ciljem upoznavanja umjetnosti, kulture i korijena zapadne civilizacije. Putovali su u pratnji svojih odgajatelja te sa skoro neograničenim sredstvima na raspolaganju. To je putovanje predstavljalo sazrijevanje mladih osoba u zrele ljude. Na put su kretali od polovice sedamnaestog stoljeća, poslije kraja Tridesetogodišnjeg rata, a još i više stoljeće kasnije, poslije Sedmogodišnjeg rata. Obično su putovali u sjeverozapadnu Europu, Porajnje, Švicarsku i Italiju (Duda, 2005: 30). U devetnaestom stoljeću, usprkos povremenim ratnim sukobima i revolucijama, diljem kontinenta raslo je zanimanje za putovanja, kao i svijest o njihovoj korisnosti. Takva su putovanja u 1810-ima prvi puta nazvana turističkima. Prvi turisti slijedili su istraživače i za njima putovali na morske obale i planine. U 1830-ima pojavili su se prvi tiskani vodiči kao pomoć pri putovanju, od kojih su među prvima bili njemački Baedeker i britanski Murray. Prvo organizirano skupno putovanje organizirao je Thomas Cook 1841., nakon čega je ubrzo otvorio

prvu putničku agenciju. Nakon Napoleonskih ratova i završetka nestabilnog razdoblja uslijedilo je dugo mirno razdoblje u većem dijelu stoljeća te je novi zamah putovanja, olakšan razvojem parobrodske, željezničke i cestovne mreže, trajao sve do Prvog svjetskog rata. U to je vrijeme industrijska revolucija donijela novi mentalitet te novu potražnju i mogućnost kretanja (Duda, 2005: 30-31). Industrijska je revolucija dovela do masovnih migracija populacije iz ruralnih prema urbanim područjima zbog veće ponude poslova i bolje plaće. Migracije su dovele do povećanja svijesti o ljepotama i atraktivnosti njihove ruralne sredine, u kontrastu sa zagađenim i tmurnim gradovima bez zelenila. Poslovi koje su radili većinom su bili fizički i psihički stresni, stoga je radnicima bio potreban povremeni bijeg iz monotone urbane sredine (Holloway, 2009:32).

Plivanje i sunčanje nije bilo u modi sve do kraja devetnaestog stoljeća (Duda, 2005: 31-32). Sredozemlje se posjećivalo samo zimi jer se vjerovalo u blagodati koje su zdravlju davali morski zrak i povremeno umakanje u morsku vodu. Dugo se vremena na more gledalo sa strahom i poštovanjem zbog brojnih opasnosti koje su prijetile s mora. U to su se doba samo djeca igrala u moru. Ubrzo su i odrasli otkrili čari toplog Sredozemlja gdje su prema engleskom modelu sagrađena prva ljetovališta. Toplice u kojima su brojni aristokrati skrbili za svoje zdravlje izgubile su primat zbog mora. Plivanje, igra i rekreacija postali su dio dokolice.

Radnici su tek krajem stoljeća započeli odlaziti na kratke izlete u obližnje parkove, sela ili plaže. Odlazili bi na mjesta poznata kao odmorišta kraljevskih obitelji i aristokracije ili bi svoje slobodno vrijeme provodili na mjestima koja su postala radnička okupljališta. U Engleskoj je najpoznatije takvo radničko okupljalište bio Blackpool, a najpoznatije aristokratsko odmaralište bio je Brighton. Takva ekskluzivna odmarališta kao što je Brighton gube na značenju zbog dolaska nižih slojeva i miješanja s aristokracijom, stoga viši slojevi bježe u zabačenije i još nepoznate, udaljenije dijelove (Duda, 2005: 31-32).

Na taj su način klasne razlike prisutne, pa čak i naglašene na prostoru u kojem se slobodno vrijeme odvija. Način provođenja putovanja i odmora također će isticati nacionalne, dobne i spolne razlike unatoč tome što ih je socijalna politika nastojala smanjiti. Slobodno vrijeme nije bilo moguće odvojiti od same politike s obzirom da je ona određivala način na koji će se provoditi, trajanje slobodnog vremena, financijske okvire za njegovo provođenje, mjesta koja se mogu posjetiti i sredstva razonode.

Slika 1. Radničko okupljalište Blackpool 1895. godine

(Izvor: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2591542/Oh-did-like-seaside-Incredible-archive-images-dating-150-years-heyday-Blackpool-iconic-British-holiday-resort.html>, 2016.)

U razdoblju nakon Prvog svjetskog rata započela je ratna obnova, a uslijedila velika gospodarska kriza. Stavljanjem masa u pokret i demokratizacijom putovanja države su nastojale smanjiti klasne razlike u vrijeme depresije (Duda, 2005: 32). Europske su države 1930-ih godina počele shvaćati važnost odmora i putovanja. Odmor se počeo povezivati sa socijalnim osiguranjem i blagostanjem. On je ovisio o brojnim čimbenicima kao što su plaća i životni troškovi, trajanje radnog dana i tjedna te naposljetku o ugostiteljskoj infrastrukturi i razvijenosti prometne mreže, stoga su države bile primorane uvesti promjene u tim područjima kako bi postigle nacionalnu i socijalnu harmoniju. Međuratno razdoblje nagovještuje razvoj moderne dokolice što će uslijediti nakon Drugog svjetskog rata.

Turizam se u tom razdoblju koristio primarno u političke i ideološke svrhe. Milijune se radnika poticalo na putovanja koja su se odvijala isključivo unutar države te se naglašavala važnost upoznavanja nacionalne povijesti i kulture te stvaranja homogene nacije. Putovanja iz rasonode su se promovirala kao socijalno pravo bilo od strane demokratskih ili nedemokratskih vlasti. Bitan je bio kolektiv, promicanje ciljeva državnih politika te suzbijanje bilo kakvih sumnjivih djelatnosti u vremenu dokolice.

Režimi su željeli kontrolirati slobodno vrijeme radnika te ujedno i propagirati svoju politiku (Duda, 2005: 32-33).

Plaćeni odmor bio je način kompenzacije radniku za vrijeme provedeno na poslu i nedostatak vremena za obitelj i društvo. Politički kontekst bio je glavni faktor u provođenju odmora te se posjećivanjem kulturne i povijesne baštine nastojao pobuditi patriotizam, dok se popularnim sportovima i boravkom u prirodi nastojala obnoviti nacionalna energija. Na taj način putovanja bi radniku pružala osjećaj dostojanstva i zadovoljstva te bi on bio spreman za povratak na posao (Cross, 1989: 599).

U međuratnom razdoblju Italija i Njemačka bile su zemlje u kojima se najdalje otišlo s državnom intervencijom u slobodno vrijeme i turizam (Duda, 2005: 33). *Opera Nazionale Dopolavoro* je organizacija koja je osnovana 1925. u Italiji sa svrhom organiziranja slobodnog vremena u skladu s ciljevima fašističke politike. Članskom iskaznicom organizacije ostvarivali su se popusti na ulaznice u kazalište, kino, utakmice ili pak na vožnju vlakom. Prvi nagovještaj masovnog turizma u Italiji zbio se 1938. kada su talijanski vlakovi prevezli 1,2 milijuna putnika. Slična je organizacija osnovana i u Njemačkoj 1933. pod nazivom *Kraft durch Freude*. Bila je odjel Njemačke radničke fronte u kojoj je članstvo bilo obvezatno, a broj se članova kretao oko 14 milijuna. Budući da je naglasak bio na kolektivu, uvijek se putovalo u velikim skupinama. Odlazili su na izlete, kampiranja, krstarenja, bavili se sportom i posjećivali sportske događaje, odlazili u kina i kazališta te prisustvovali različitim događajima i manifestacijama. Prevladavao je srednji sloj dok su radnici ponovno bili u manjini. Cilj većine putovanja bio je upoznati vlastitu zemlju, stoga su se gradila odmarališta kojima je bila svrha proizvodnja odanosti vlastitoj domovini. Pojavljuju se i putovanja u inozemstvo, ali samo da se dokaže kulturna, povijesna i apsolutna nadmoć njemačke nacije nad ostalim narodima.

U Velikoj Britaniji je organizacija i subvencioniranje putovanja i izleta bilo prepušteno privatnim poduzetnicima, zadrugama, sindikatima, vjerskim i drugim društvima. Billy Butlin je 1936. u Skegnessu otvorio prvi kamp pod nazivom *Holiday Camp*. Slogan kojim se koristio bio je *Holiday with pay – Holidays with play. A week's holiday for a weeks wage* (hrv. Plaćeni odmor – odmor uz igru. Tjedan dana odmora za tjednu plaću) (Duda, 2005: 33-34). Dvije godine kasnije otvorio je svoj drugi kamp Clacton gdje je tjedan dana odmora stajao između trideset šilinga i tri funte. Za svoje mjesto u tom kampu prijavilo se deset tisuća ljudi (Inglis, 2000: 107). U narednim

godinama Butlin je dodatno proširio svoje poslovanje. Ovakvi kampovi predstavljali su značajnu kvalitativnu i kvantitativnu promjenu u povijesti turizma, kako u Velikoj Britaniji, tako i drugim zemljama. Dotadašnji vrhunac su dosegli u godinama poslije Drugog svjetskog rata kada je među stanovništvom zavladao osjećaj ponosa radi pobjede nad fašizmom koji je bio umanjen poslijeratnim uvjetima poput nestašica hrane i goriva te iscrpljenosti ljudi. U takvoj situaciji kampovi su predstavljali dašak pozitivne u moru poslijeratnih problema, pogotovo s obzirom da su bili financijski dostupni širokoj masi (Inglis, 2000: 108).

Odmor radnika je bio veoma bitan i poticao na jedinstvo nacije i u Švedskoj, Sovjetskom Savezu i Francuskoj. Sjedinjene Američke Države su u razdoblju prije Drugog svjetskog rata također promicale putovanja unutar zemlje sloganima poput *See America First!* (hrv. Prvo vidi Ameriku!) ili *Travel Strengthens America. It promotes the nations health, wealth, and unity* (hrv. Putovanja jačaju Ameriku. Ona promoviraju zdravlje, bogatstvo i jedinstvo nacije) (Duda, 2005: 35).

Prva jugoslavenska turistička agencija koja je djelovala na području Hrvatske bio je Putnik, osnovan 1923. u Beogradu kao dioničko društvo (Tchoukarine, 2013: 141). Većinski udio u dionicama Putnika imali su Ministarstvo transporta, Ministarstvo trgovine i Jugoslavenski turistički klub. Cilj turističke agencije bio je sastavljanje putnih programa za putovanja i izlete unutar Kraljevine Jugoslavije i putovanja u inozemstvo, pružanje besplatnih informacija, prodavanje prijevoznih karata i mnoge druge usluge u turizmu. Turistička je agencija Putnik nacionalizirana 1946., te je jedino ona smjela poslovati s inozemnim turističkim agencijama i predstavljati Jugoslaviju u inozemstvu. Godine 1948. Putnik je poslovao s 22 turističke agencije u 18 zemalja te uvelike pridonosio širenju kulture putovanja u Jugoslaviji (Tchoukarine, 2013: 141-142).

1.2. Skraćivanje radnog vremena

Razdoblje od 1840. do 1940. ključno je za razvoj i uređenje radnog vremena te uspostavljanje dnevnog, tjednog i godišnjeg odmora. U tom je periodu proizašao poznati slogan *Eight Hours for Work, Eight Hours for Rest, Eight Hours for What We*

Will (hrv. Osam sati rada, osam sati odmora, osam sati za što god želimo) kojim je radnički pokret 1880-ih godina prosvjedovao u Sjedinjenim Američkim Državama tražeći kraći radni dan (Duda, 2005: 74).

Međutim, radništvo je zahtijevalo produženi plaćeni odmor, a rudarski i željeznički sindikati bili su jedini koji su to pravo uspjeli ostvariti do Prvog svjetskog rata. Velika Britanija je 1901. garantirala maloljetnicima i ženama pravo na šest isprekidanih dana odmora. Nacionalni i lokalni blagdani bili su jedini neradni dani te su primjerice u Francuskoj oni obuhvaćali desetak radnih dana godišnje. Ti su praznici proizašli iz vjerskih običaja ili društvenih sajмова i sportskih događaja, nisu pružali dovoljno vremena za putovanje i bijeg iz svakodnevnog okruženja te su većinom bili neplaćeni. U Francuskoj se „izgubljeno“ vrijeme nadoknadilo produženim radnim danima. Takvi praznici nisu imali apsolutno nikakvih dodirnih točaka sa zahtjevom radnika za produženim ljetnim praznicima u 20. stoljeću (Cross, 1989: 600-601).

Tek nakon Prvog svjetskog rata kolektivnim zahtijevanjem radnika za kraćim radnim vremenom, kao zaslugom za četverogodišnje patnje i uvod u bolje sutra, osmosatno radno vrijeme je prihvaćeno u gotovo čitavoj Europi. Rusija je 1917. uspostavila dotad neviđen model upravljanja radnim vremenom koji će kasnijih godina biti orijentir drugim zemljama (Duda, 2005: 74). Ruski su radnici tada radili po osam sati od ponedjeljka do petka i šest sati subotom što je sveukupno iznosilo 46 radnih sati tjedno. Odmor između dva radna tjedna morao je trajati barem 42 sata u kontinuitetu. U tom su razdoblju ruski radnici imali pravo na dva tjedna odmora nakon šest mjeseci kontinuiranog rada, a na mjesec dana odmora nakon godine dana rada.

Iako se osmosatno radno vrijeme proširilo Europom, nije uspjelo sasvim zaživjeti zbog ponovnog pojavljivanja loših gospodarskih uvjeta i naraslog ekonomskog nacionalizma 1920. godine (Duda, 2005: 74-75). To je dovelo do ponovnog povećanja radnih sati tjedno, pa se sindikalna borba za više slobodnog vremena nastavila, ali nije bila popraćena radničkim jedinstvom zbog toga što su radnici radije birali dohodak i zaradu umjesto dokolice. Odmor je tada značio i smanjenje plaće na što radnici nisu bili spremni. Sindikalna se udruženja zapravo nisu borila za smanjenje radnog vremena radi uživanja radnika u dokolici, već su se zalagala za smanjenje nezaposlenosti i povećanje zarade zbog prekovremenih sati. Tada potrošačka kultura i potreba za vikend putovanjima nije bila prisutna već su radnici radije uživali u duljim slobodnim večerima i normalno otišli na posao subotom.

Neradna nedjelja bila je već ustaljena praksa, duboko ukorijenjena u britanskom i američkom društvu krajem devetnaestoga stoljeća, službeni dan odmora u Švicarskoj bila je od 1877., Španjolskoj od 1904., Francuskoj od 1906. godine. Pratile ju je svečano blagdansko ozračje, odlazak u crkvu, čistoća doma i tijela te najbolja odjeća. Kako bi nedjelja bila neradna, za nju se valjalo pripremiti subotom. Budući da je subotnje poslijepodne stoga bilo važno kao vrijeme temeljitoga čišćenja i kupanja, dan je određen kao poluneradan 1870-ih u Britaniji, 1920-ih u SAD-u, da bi 1930-ih kod Britanaca postao u cijelosti slobodan (Duda, 2005: 75).

Za razliku od pokreta za smanjenje radnog vremena, plaćeni je odmor imao značajnu političku podršku u većini zemalja (Cross, 1989: 601). Nezadovoljstvo poslodavaca bilo je puno izraženije prema skraćivanju radnog vremena nego što je to bilo prema plaćenom godišnjem odmoru. Godišnji je odmor bio pravo radnika kojim bi se podignula njegova radna disciplina i produktivnost, što je odgovaralo poslodavcima. Također, plaćeni odmor nije ometao tvrtke u postizanju proizvodnje planirane na godišnjoj razini jer se većinom poklapao s razdobljem smanjenja potražnje i proizvodnje. To je bilo bitno zato što tada poslodavci ne bi morali zapošljavati nove radnike i nadzornike ili reinvestirati u postrojenja, naročito zbog toga što godišnji odmori nisu bili individualni već se na godišnji odmor išlo kolektivno u vrijeme smanjene potražnje na tržištu. Međutim, najvažnija činjenica je da je plaćeni godišnji odmor smanjio radno vrijeme pojedinačnog radnika za 40 ili 80 radnih sati godišnje, dok bi smanjenje radnog vremena na 48 ili 40 radnih sati tjedno prouzrokovalo 400 neradnih sati po radniku godišnje (Cross, 1989: 601-602).

2. ZAKONSKO REGULIRANJE GODIŠNJIH ODMORA

Plaćeni godišnji odmor nije smio ovisiti o radnom mjestu ili kolektivnom ugovoru, te nikako nije smio biti povlastica, već pravo koje socijalna država mora zajamčiti svakom radniku. Plaćeni je odmor do 1930. u ograničenom obliku uveden u većini zapadnih zemalja. On se postupno uvodio i razvijao, pa je primjerice u Njemačkoj 1908. godine 66 posto zaposlenih u privatnom sektoru imalo plaćeni godišnji odmor. Radnici u Austro-Ugarskoj, Švicarskoj i Norveškoj su do 1910. mogli dobiti od tri do šest dana godišnjeg odmora. U Finskoj je 1912. godine 21 posto zaposlenika mogao dobiti plaćeni godišnji odmor, dok je u Danskoj 1918. godine 20 posto zaposlenika imalo pravo na godišnji odmor (Richez, 1996: 404-405). Dvadesetih je godina plaćeni godišnji odmor ušao i u zakone Italije, Čehoslovačke, Poljske, Sovjetskog Saveza i Britanije.

Razdoblje prije početka Drugog svjetskog rata bilo je savršeno za ozakonjivanje godišnjeg odmora zbog toga što su poslodavci bili suočeni sa zahtjevima za više slobodnog vremena, pa su radije pristajali na godišnji odmor nego na smanjivanje dnevnog i tjednog radnog vremena. Međunarodna organizacija rada prihvatila je 1936. Konvenciju 52, poznatiju kao Konvencija o plaćenom godišnjem odmoru. Prema toj Konvenciji, države koje su je ratificirale morale su radnicima koji su bez prekida radili godinu dana zajamčiti najmanje šest dana plaćenog odmora. Za vrijeme trajanja odmora radnici su morali primati naknadu jednaku kao da su to vrijeme proveli na poslu. Praznici i bolovanje nisu smjeli skraćivati godišnji odmor, a nacionalna su zakonodavstva određivala veći broj dana odmora u skladu s godinama staža. Francuska je vlada na čelu s Narodnom frontom iste godine uvela dvotjedni plaćeni odmor, dok je Velika Britanija to učinila godinu kasnije sa Zakonom o plaćenom godišnjem odmoru (*Holidays with Pay Act*) (Duda, 2005: 76). Plaćeni odmor 1936. uvode i Irska, Belgija, Venezuela te Bugarska, a u sljedeće dvije godine Švicarska i Danska. Uvođenje plaćenog odmora bila je velika pobjeda „malog“ radnika koja se u rijetkim prilikama dovodila u pitanje, pa čak i u vrijeme velike ekonomske krize tridesetih godina (Richez, 1996: 405).

2.1. Godišnji odmor u međuratnoj Italiji

Jedna od karakteristika totalitarnih režima bila je osnivanje organizacija koje su ovisile o vladajućoj (jedinoj) stranci i koje su bile zadužene za organizaciju aktivnosti nakon završetka radnog vremena. U Italiji je tako 1. svibnja 1925. osnovana organizacija *Opera Nazionale Dopolavoro* (Pauley, 2015: 121). To je bila najveća i najaktivnija rekreacijska organizacija za odrasle. Njezino je članstvo, s 300 tisuća 1926., poraslo na pet milijuna u 1940. godini. Članstvo organizacije se podjednako dijelilo na ljude koji pripadaju nižem srednjem sloju, na poljoprivrednike i industrijske radnike.

Opera Nazionale Dopolavoro bila je zadužena za upravljanje i održavanje više od 11 tisuća sportskih igrališta, preko 6.400 knjižnica, gotovo 800 kina, više od 1.200 kazališta i više od dvije tisuće koncertnih dvorana. Do kasnih tridesetih gotovo su svaki grad i selo imali klub *Dopolavoro* opremljen s malom knjižnicom i radijskim prijemnikom, sportskom opremom, dvoranama za filmove i predstave, a ponekad i s malom turističkom agencijom (Pauley, 2015: 121).

Sve aktivnosti organizacije bile su članovima dostupne po sniženoj cijeni. Cijena za putovanje vlakom unutar granica Italije bila je snižena za 50 posto. Članstvo je bilo dobrovoljno i aktivnosti uglavnom nisu bile vezane uz politiku, zbog čega je organizacija i bila toliko popularna. Iako su predstave i koncerti bile najuspješnije aktivnosti organizacije, nisu bile omiljene među srednjim slojem zbog svoje slabije kvalitete. Organizacija je također imala i preko 5.800 kampova za djecu s godišnjim upisom od gotovo jednog milijuna (Pauley, 2015: 121).

2.2. Godišnji odmor u međuratnoj Francuskoj

U Francuskoj je prijedlog zakona iz 1913. o uvođenju plaćenog odmora odbijen od strane Vlade. Nakon 1919. mnoge su francuske privatne kompanije uvodile plaćeni dopust za neke od svojih radnika, međutim rijetki su radnici koji su imali tu povlasticu (Richez, 1996: 405). U lipnju 1925. francuski je ministar rada i

socijalne skrbi Antoine Durafour pripremio prijedlog zakona o plaćenom dopustu prema kojemu bi radnik stjecao pravo na četiri dana plaćenog odmora nakon šest mjeseci rada i na dva tjedna plaćenog odmora nakon dvije godine rada. Međutim, gospodarska je komora spriječila daljnju raspravu o tom prijedlogu prebacivši je na ožujak 1927. godine. Konačno je 1929. komisija raspravila o prijedlogu zakona i u konačnici ga odbacila. Novi prijedlog zakona donijet je 1931. i prema njemu se radnicima dopušta plaćeni odmor u trajanju od jednog tjedna nakon godine dana rada, i dva tjedna nakon tri godine rada. Radnici mlađi od šesnaest godina i dobitnici medalja za zasluge na radu dobivali bi dodatne dane plaćenog odmora (Richez, 1996: 406). Zbog žestokog protivljenja poslodavaca taj se prijedlog zakona nije nikad raspravio u Senatu.

Od 1932. do 1935. ekonomska je kriza pitanje o plaćenom godišnjem odmoru bacila u drugi plan. Međutim, zakon iz 1935. o statusu profesionalnih novinara, koji im je omogućio plaćeni godišnji odmor u trajanju od mjesec dana do pet tjedana ovisno o starosti, ponovno je pokrenuo to pitanje. Problem plaćenog odmora je konstantno bio predmet rasprave između poslodavaca i radnika sve dok Narodna fronta nije došla na vlast. Podtajnik u Ministarstvu rada Charles Piquenard, koji je pratio problem još od 1925., u noći s 8. na 9. lipnja 1936. napisao je prijedlog zakona koji je Senat s 295 glasova za i dva glasa protiv prihvatio. Zakon je donijet 20. lipnja i prema njemu su svi radnici koji su neprekidno radili godinu dana u jednoj tvrtki imali pravo na petnaest dana plaćenog godišnjeg odmora. Oni radnici koji su radili šest mjeseci imali su pravo na tjedan dana godišnjeg odmora. Radnik je za vrijeme godišnjeg imao pravo na dnevne naknade u iznosu dnevne plaće. Godišnji odmor se mogao uzimati u razdoblju kada su bili školski praznici, što je u to doba bilo od 14. lipnja do 1. kolovoza. Godišnji se odmor mogao fragmentirati ukoliko se to prethodno dogovorilo s poslodavcem. Neki su radnici u granama poput poljoprivrede ili prijevoza trebali pričekati usporavanje poslovanja kako bi mogli uzeti godišnji odmor (Richez, 1996: 406-407).

2.3. Godišnji odmor u međuratnoj Njemačkoj

U Njemačkoj je većina radnika imala pravo na plaćeni godišnji odmor na temelju sporazuma o plaćama koji su bili sklopljeni unutar profesionalnih kategorija sa socijalnim partnerima. Već 1924. godine 82 posto njemačkih radnika imalo je to pravo, a do 1929. taj je broj narastao na 98 posto (Richez, 1996: 407). Od devetnaest milijuna radnika u Europi koji su imali pravo na godišnji odmor 1926., deset do dvanaest milijuna radilo je u Njemačkoj. Čak i u Trećem Reichu, gdje se plaćeni odmor smatrao amblemom socijalne politike, stavljanje općeg plaćenog godišnjeg odmora u okvire zakona nije dolazilo u obzir. Robert Ley, vođa Radničke fronte, krajem 1935. pokušao je potaknuti ozakonjenje plaćenog odmora, međutim inicijativa nije dobila potrebnu podršku. Jedini zakon koji je donesen u vrijeme režima na ovu temu je Zakon o radu djece i radnom vremenu adolescenata ili Zakon o zaštiti mladih iz 1938. godine (Richez, 1996: 407-408). Plaćeni godišnji odmor mladih radnika trebao se preklapati sa školskim praznicima kako bi mladi mogli prisustvovati izletima i kampiranjima Hitlerove mladeži. Minimalno trajanje plaćenog odmora za mlađe od sedamnaest godina bilo je petnaest radnih dana, dok su stariji imali zagarantirani plaćeni odmor u trajanju od dvanaest radnih dana. Ukoliko su se mladi odlučili na barem jednu aktivnost organiziranu od strane Hitlerove mladeži u trajanju od deset dana, mogli su dobiti i do osamnaest radnih dana odmora.

Njemački su radnici stjecali pravo na plaćeni godišnji odmor već nakon šest mjeseci rada u tvrtki. Trajanje godišnjeg odmora variralo je ovisno o dobi radnika i godinama radnog staža od tri do dvanaest radnih dana. Invalidi su imali pravo na tri dodatna dana odmora. Naknada koju su radnici dobivali od tvrtke za godišnji odmor trebala je biti isplaćena prije njihova odlaska na odmor. Tek je u ožujku 1938. njemačka vlada priznala da je naknada za odlazak na godišnji odmor radnika obveza koju poslodavac mora osigurati svom zaposleniku. Te je godine 94,5 posto njemačkih radnika imalo plaćeni godišnji odmor (Richez, 1996: 408-409).

Robert Ley je 1933. objavio da će Radnička fronta, koja je osnovana da bi zamijenila sindikate i u koju se bilo obvezno učlaniti, organizirati slobodno vrijeme njemačkih radnika. Tako je te iste godine, po uzoru na talijanski *Dopolavoro*, osnovana njemačka organizacija za slobodno vrijeme *Nach der Arbeit* (Nakon posla). Kasnije je ta organizacija preimenovana u *NS-Gemeinschaft Kraft durch Freude*

(Nacionalsocijalistička zajednica Snaga kroz radost). Organizacija je posjedovala mrežu od 125 tisuća volontera koji su bili zaduženi za razne poslove organiziranja i promidžbe putovanja, odmora i izleta. Volonteri su morali i izbacivati one koji „nisu bili dostojni ili su bili ekonomski privilegirani“. To se odnosilo većinom na Židove i na sve one koji nisu bili „pravi“ Nijemci, čime se jačala rasna zajednica. Radnička je fronta imala oko 30 milijuna članova 1939., svi su imali pristup raznim manifestacijama, tečajevima i objektima KdF-a te su mogli sudjelovati u organiziranim putovanjima (Richez, 1996: 409-410).

2.4. Godišnji odmor u poratnoj Jugoslaviji

U Jugoslaviji su, prije osnivanja socijalističke države, putovale samo više i srednje klase obrazovanih stručnjaka te obrtnika i trgovaca. Poslije 1945. organizirala su se kolektivna putovanja na godišnji odmor za seljake i radnike, međutim takva putovanja isprva nisu bila sasvim prihvaćena zbog toga što oni nisu bili naviknuti putovati daleko od kuće (Grandits, 2013: 25). Bez obzira na strahopoštovanje prema nepoznatome, radnici su postupno ipak prihvatili godišnji odmor kao svoje pravo.

Novo je političko vodstvo definiralo plaćeni odmor i rekreaciju za radnike kao ključne elemente razvoja države i uspostave blagostanja. Kako se u Jugoslaviji tada većina stanovništva bavila poljoprivredom uslijedilo je pokretanje industrijalizacije koju je trebala pratiti pretpostavljena nadopuna industrijskom radu, kao što je opuštanje i obnova u slobodnom vremenu. Država je radnike nastojala pretvoriti u turiste tako što bi sponzorirala njihova putovanja i subvencionirala osnivanje odmarališta (Grandits, 2013: 25-27).

Odmor i turizam mogli su se iskoristiti za stvaranje nove jugoslavenske svijesti među stanovništvom te za nadvladavanje nacionalnih, političkih i vjerskih neprijateljstava koja su se tako podmuklo razvila tijekom Drugog svjetskog rata (Grandits, 2013: 27-28).

Godine 1946. jugoslavenska je vlada donijela Uredbu o plaćenom godišnjem odmoru radnika, namještenika i službenika prema kojoj su svi radnici imali pravo na

četnaest dana odmora nakon jedanaest mjeseci rada. U vrijeme odmora imali su pravo primanja redovne plaće. Radnici koji su radili u teškim uvjetima te oni koji su svojim radom doprinikli produktivnosti poduzeća imali su pravo na dulji plaćeni godišnji odmor do najviše trideset dana. Jugoslavija je Konvenciju 52 iz 1936. ratificirala tek 1953., sedamnaest godina nakon njezina prihvaćanja u Međunarodnoj organizaciji rada. Sljedeći akt koji je uredio radne odnose bio je Zakon o radnim odnosima donijet 1958., koji je garantirao radnicima najmanje 12 dana plaćenog godišnjeg odmora (u odnosu na šest dana određenih u konvenciji). Zakon je najprije prilagođen 1965. na najmanje 14 dana, a zatim se 1973. plaćeni godišnji odmor odredio s najmanje 18, a najviše 30 dana (Duda, 2013: 57-58).

2.5. Zakonsko reguliranje godišnjih odmora u Europi nakon 1960. godine

Nakon Drugog svjetskog rata glavni razlozi radničkog zahtijevanja regulacije godišnjeg odmora nisu bili dokolica, razonoda ili sam odmor, već pravo zasluženom sudjelovanjem u ratu i borbom za svoju državu. Za žrtvu koju su podnijeli, smatrali su da trebaju biti nagrađeni i obeštećeni u vidu ozakonjenja plaćenog godišnjeg odmora. Jednako tako, ni država nije mogla očekivati povratak radnika na rad bez ikakve kompenzacije. Međutim, ostvarivanje tih ciljeva nije se odvijalo jednako u svim državama, a ni za sve grupe radnika. Proces zakonskog reguliranja je trajao znatno duže od priželjkivanog.

Stanje u europskim zemljama 1968. (Tablica 1) ukazuje na velike razlike u minimalnom trajanju godišnjeg odmora, koje se kreću od četiri dana u Portugalu do 24 radna dana u Poljskoj. Također, vidi se da se godišnji odmor nije jednako odnosio na sve radnike. To je rezultiralo općim nezadovoljstvom radničke klase zbog čega je pravo na odmor trebalo proširiti i dodatno regulirati.

Jedinstvenu zakonsku regulativu za sve države potpisnice donijela je Međunarodna organizacija rada 1973. u vidu Konvencije 132, revidirane verzije prethodne konvencije (Duda, 2005: 79). Sve države koje su ju ratificirale trebale su omogućiti radnicima pravo na najmanje tri tjedna odmora nakon godine dana službe. Radnici su mogli provoditi odmor u više dijelova, a jedan dio je mogao trajati dva

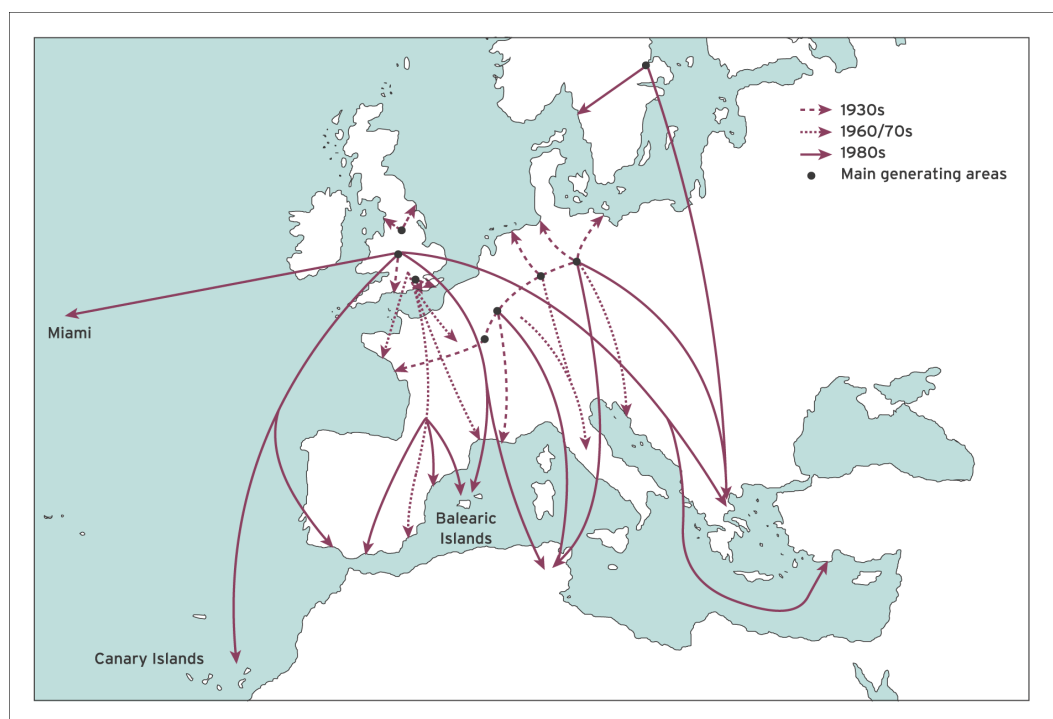
tjedna. Bilo je potrebno uzeti u obzir potrebe radnog mjesta pri određivanju vremena odlaska radnika na odmor. Radnik tijekom odmora nije smio stjecati druga primanja ili baviti se drugim poslom radi stjecanja dodatne zarade zbog toga što se to smatralo prijevarom prema poslodavcu koji je po povratku radnika s odmora iščekivao odmorenu radnu snagu (Duda, 2005: 79).

TRAJANJE GODIŠNJEG ODMORA	ZEMLJA
4 dana	Portugal
6 radnih dana, 7 dana ili 1 tjedan	Grčka (tvornički radnici), Švicarska (neki kantoni)
7 radnih dana	Španjolska
8 radnih dana	Luksemburg (fizički radnici)
12 radnih dana, 14 dana ili 2 tjedna	Albanija, Austrija, Belgija, Cipar (prema nekim kolektivnim ugovorima), Čehoslovačka, Grčka (namještenici), Mađarska, Irska, Italija (kolektivni ugovori), Poljska (fizički radnici), Rumunjska, Španjolska (teži uvjeti rada), Velika Britanija (uvjeti, kolektivni ugovori), SSSR
14 radnih dana	Bugarska, Jugoslavija
15 radnih dana ili 2 tjedna + 3 dana	SR Njemačka, Luksemburg (nefizički radnici), Nizozemska (kolektivni ugovori)
18 radnih dana ili 3 tjedna	Danska, Finska, Francuska, Island, Norveška, Švicarska (neki kantoni)
24 radna dana, 4 tjedna ili 1 mjesec	Poljska (nefizički radnici), Švedska

Tablica 1: Minimalno trajanje godišnjeg odmora u europskim zemljama 1968. godine
(Izvor: Duda, 2005: 80)

3. OD GODIŠNJEG ODMORA DO MASOVNOG TURIZMA

Europa je pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog stoljeća doživjela drastične promjene u vidu shvaćanja važnosti razvoja turizma (Furlough, 1998: 260). Nakon što su se radnici konačno izborili za svoje pravo na plaćeni godišnji odmor, fokus se prebacio na način provođenja odmora na najbolji mogući način. Među mlađom populacijom i srednjom klasom pojavila se sve veća želja za putovanjima izvan stalnog mjesta boravka. Uslijed povećanja broja turista i popularizacije ljetovanja u obalnim područjima, počelo se sve više ulagati u maksimalno iskorištavanje turističkih potencijala. Područja s takvim potencijalom nastojala su učiniti turizam svojom primarnom djelatnošću, a nerazvijenim regijama turizam je omogućio ubrzani razvoj. Započinje ubrzana izgradnja turističke infrastrukture i smještajnih kapaciteta kako bi se povećala prihvatna moć turističke destinacije. Države razvijaju cestovne, željezničke, morske i zračne prometne pravce da bi omogućili i stranim i domaćim turistima brži i lakši pristup željenoj destinaciji (Furlough, 1998: 260-261).

Slika 2. Promjene destinacijskih trendova za masovno tržište, 1930. - 1980. godine
(Izvor: Holloway, 2009: 49)

Masovni je turizam tako pokucao na vrata sredozemnih plaža čime su one postale mjesto na kojem je nastala prava turistička industrija. Turizam je na taj način postao „simbol i motor konzumerizma“ (Duda, 2010: 292).

3.1. Razvoj masovnog turizma u Hrvatskoj

O shvaćanju slobodnog vremena kao perioda za putovanje i o značenju tog novog fenomena u potrošačkom smislu svjedoče sljedeći podaci: s poslijeratnih milijun jugoslavenskih noćenja u Hrvatskoj, broj se do 1970. povećao na 11,5 milijuna, a zatim na 26,7 milijuna domaćih noćenja 1986. godine (Duda, 2010: 292). Te je godine ostvaren broj od 68,2 milijuna ukupnih noćenja, ako pribrojimo i strane turiste. Uslijed povećanja potražnje za smještajnim jedinicama u turističkim destinacijama dolazi do izgradnje raznovrsnih smještajnih kapaciteta u društvenom vlasništvu te pojavljivanja privatne iznajmljivačke djelatnosti.

Republika	Ukupno (u tisućama)	Domaći (u tisućama)	Strani (u tisućama)	Postotak u Jugoslaviji
BIH	4 793	3 986	807	4,4
Crna Gora	10 824	7 060	3 764	9,8
Hrvatska	68 160	25 954	42 206	62,0
Makedonija	3 978	3 466	512	3,6
Slovenija	9 044	5 401	3 643	8,2
Srbija	13 184	11 817	1 367	12,0
Jugoslavija	109 983	57 684	52 299	100

Tablica 2: Broj turističkih noćenja u Jugoslaviji 1987. godine
(Izvor: Pepeonik, 1988: 28)

Povećanje važnosti turizma u Hrvatskoj se moglo vidjeti iz tri glavna pokazatelja. Prvo, priljev deviza koji su u Hrvatsku donosili strani turisti. Drugo, slika idealnog godišnjeg odmora je postala sveprisutna u medijima te je navodila građane

na provođenje godišnjeg odmora u potrošačkom kontekstu. I treće, značajna su ulaganja u turizam dovela do vidljivih promjena u infrastrukturi turističkih mjesta i životu lokalnog stanovništva (Duda, 2010: 293). Stanovnici obalnih područja pronašli su način ostvarivanja dodatne zarade putem privatnih iznajmljivačkih usluga. Oni sami u tom razdoblju nisu imali potrebu za vlastitim turističkim angažmanom drugdje na priobalju jer su već živjeli na moru, a turistička je industrija zanemarivala kontinentalna putovanja i zimovanja u kojima bi oni rado sudjelovali (Duda, 2010: 300-301). Iznimka su bili jedino jednodnevni izleti u inozemna središta s ciljem potrošnje. Na taj se način dio deviza vraćao u inozemstvo. I dok je većina radnika odlazila na ljetovanje za vrijeme godišnjeg odmora, neki su ipak odlučili svoj godišnji odmor provesti baveći se poljoprivredom i odmarajući se kući, ne zbog nedostatka novaca već iz nedostatka navike putovanja i želje za kupanjem i sunčanjem (Duda, 2010: 298-301).

3.2. Radnička odmarališta i regres

Jedan od glavnih ciljeva državnog ulaganja u turistički sektor bio je radniku omogućiti što lakši i financijski pristupačniji način odlaska na ljetovanje. U tu svrhu su se gradila radnička odmarališta koja su bila u vlasništvu sindikata, poduzeća i tvornica, udruga i raznih društava, te saveznih, republičkih i općinskih vlasti. Takva su odmarališta bila namijenjena vlastitim radnicima i njihovim obiteljima. Otvarala su se čak i omladinska i dječja odmarališta. Ovakav socijalni način ljetovanja uzeo je maha već u drugoj polovici 1940-ih, a povećavao se sve do osamdesetih kada je i dosegao vrhunac u apsolutnim brojkama, iako je udio komercijalnog turizma rastao znatno brže. Tako je primjerice sredinom pedesetih samo dvadeset posto domaćih noćenja ostvareno u odmaralištima, dok se taj broj višestruko povećao u šezdesetima. Tada je u Hrvatskoj postojalo od 500 do 700 radničkih odmarališta i oko 100 dječjih i omladinskih. U tom se razdoblju broj ležaja u odmaralištima povećao sa oko šest tisuća na oko 60 tisuća ležaja. U sedamdesetima je broj ležajeva u odmaralištima dosegao skoro 80 tisuća (Duda, 2005: 120). Osamdesetih se godina broj ukupnih ležajeva u prosjeku godišnje povećavao za 17 tisuća, pa je

tako 1988. broj ležajeva u Hrvatskoj dosegao vrhunac od 926 tisuća ležajeva (Duda, 2010: 307). Omladinska i dječja odmarališta većinom su bila otvorena u srpnju i kolovozu s obzirom da su se nalazila u školama, domovima i kampovima. Što se tiče radničkih odmarališta, oko trećine poduzeća imalo je vlastitu zgradu, trećina zgradu u zakupu, a trećina je bila smještena u kampovima. I ona su također bila otvorena dva do tri mjeseca godišnje (Duda, 2005: 121-122).

Iako je primarni cilj socijalne politike bio promicanje radničkih prava, u stvarnosti su zapravo samo četvrtinu odmarališnih kompleksa popunjavali industrijski radnici, dok su ostatak zauzimali državni službenici, trgovački radnici i članovi društvenih organizacija. Sindikati su nastojali popraviti tu statistiku, no bez naročitog uspjeha.

Hrvatska je bila glavno odredište jugoslavenskog odmarališnog turizma, no ne i njegov glavni korisnik. Radni kolektivi iz Hrvatske znatno manje osnivaju i koriste odmarališta od radnih kolektiva iz nekih drugih republika (Duda, 2005: 122).

Podaci o kapacitetu odmarališta prema sjedištu osnivača otkrivaju da su hrvatska poduzeća i organizacije 1957. raspolagali s 23,3 posto jugoslavenskih odmarališnih kapaciteta. Najviše su u odmarališta za svoje radnike i službenike uložile Srbija, koja je imala 35,5 posto kapaciteta, i Slovenija s 26 posto. Tri godine kasnije razlike su bile još veće jer su hrvatski radnici i službenici bili vlasnici 18,1 posto kapaciteta, srpski 37,2 posto, slovenski 29,1 posto dok su ostale republike imale znatno manje odmarališta (Duda, 2005: 122-124).

Još jedna bitna stavka socijalne politike Jugoslavije sedamdesetih bio je regres, koji je unatoč tome što je bio dobro zamišljen, zbog loše provedbe postao jedna od problematičnijih tema. Regres za godišnji odmor, poznat i kao „K-15“, predstavljao je novčanu naknadu koju su poduzeća isplaćivala radnicima radi pokrivanja troškova godišnjeg odmora (Duda, 2013: 60-61). Prvi takav oblik novčane naknade pojavljuje se 1961. u obliku obrasca pod nazivom „Legitimacija K-15“ kojim se omogućuju popusti na prijevoz za vrijeme godišnjeg odmora. Godine 1965. ukida se popust na prijevoz i uvodi se gotovinska isplata naknade, službeno nazvana regresom (Duda, 2010: 362-363). Ta se naknada isplaćivala iz dijela bruto dohotka (1,5 posto) koji tvrtke više nisu morale uplaćivati u savezni fond. U Hrvatskoj je određeno da regres mora iznositi od 30 do 60 posto prosječne mjesečne plaće, ali

oko 20 posto radnih organizacija takav iznos nije financijski moglo podnijeti (Duda, 2013: 61). Glavnina problema sadržana je u trošenju dodijeljenog regresa u druge svrhe. S obzirom da je isplaćivan znatno prije samog godišnjeg odmora, radnici bi novac potrošili na druge kućanske troškove, dugove i slično. Samo trećina isplaćenog novca koristila se za putovanja. Poduzeća nisu nužno morala sav novac iz tog fonda isplatiti privatnim osobama već su mogla taj novac uložiti u odmarališta, organizaciju izleta i društvenih događaja, no samo je 20 posto ukupnog iznosa svih poduzeća iskorišteno u tu svrhu. Iako je regres zamišljen kao poticaj društvenom značaju odmora i jačanju kolektiva, u konačnici je pospješio individualne interese. Stoga nikome nije bilo suviše hitno mijenjati takav način korištenja regresa niti uvesti ikakav nadzor. Tek su početkom osamdesetih sindikati pokušali ustrojiti regres prema načelima solidarnosti, uzajamnosti i diferencijacije. Ideja je bila prenamijeniti dio osobnih sredstava u obnovu i izgradnju radničkih odmarališta i omogućavanje besplatnog ljetovanja siromašnim radnicima, no samo 15 posto hrvatskih radnika podržavalo je tu ideju (Duda, 2013: 61-63).

3.3. Kuće za odmor

U prvoj polovici šezdesetih u Jugoslaviji se pojavljuje novi turistički trend u obliku kuća za odmor, tzv. vikendica. Radnici koji su većinu svojeg vremena provodili u kolektivu, sada su poželjeli vlastitu oazu mira i privatnosti. Vikendice su se gradile u ruralnim okruženjima većih gradova i u turističkim regijama. Trend se ubrzano proširio te su do osamdesetih čitave kolonije vikendica popunile jadransku obalu. Pojavljivale su se u svim oblicima, od potleušica s električnim priključkom do višekatnih vila sa svim udobnostima uobičajenog doma. Godine 1986. zabilježen broj vikendica iznosio je preko pola milijuna, no stručnjaci tvrde da je stvaran broj bio puno veći s obzirom da mnogo njih nije bilo registrirano i legalno izgrađeno (Taylor, 2013: 187-188). Iako je tadašnja vlast upozoravala na negativne strane „divlje gradnje“, kao što su devastacija prirode i narušavanje čovjekovog prirodnog okoliša, to nije naročito usporilo ilegalnu gradnju. Međutim, postojala je i pozitivna strana – vlast nije morala ulagati u obnovu starih kuća i područja, već su to radile privatne

osobe. Taj trend nije bio prisutan samo u socijalističkoj Jugoslaviji već se proširio i po ostalim zemljama suvremene zapadne i istočne Europe (Taylor, 2013: 188-191).

ZAKLJUČAK

Dvadeseto stoljeće može se okarakterizirati kao najvažnije razdoblje u razvoju suvremenog turizma i shvaćanju njegove bitne ekonomske, društvene i političke uloge. Državna tijela većine zemalja uvidjela su potencijal turističke industrije te poduzela mjere koje su vodile ka njegovom iskorištavanju.

S obzirom da su pokretačka snaga tadašnjih državnih sustava bili radnici, tako je i početak masovnog turizma usko vezan uz radnike. Uvođenjem plaćenog odmora u ograničenom obliku netom prije i poslije Prvog svjetskog rata i ozakonjivanjem općeg prava na godišnji odmor nakon Drugog svjetskog rata, radnicima je omogućen odlazak na putovanje i boravak u mjestu koje nije njihovo stalno prebivalište. Pojavio se turizam koji je bio najnaprednija forma odmora i rekreacije radnika. Samim time bilo je potrebno razviti i unaprijediti turističku infrastrukturu kako bi se svim radnicima, odnosno turistima, omogućio brz i siguran dolazak u željenu destinaciju i boravak u njoj. Razvoj takvog turizma bio je moguć samo uz potrebnu državnu potporu, pa su države, uvidjevši važnost razvoja turizma, počele ulagati u cestovne, željezničke, vodene i zračne prometne pravce i ostalu turističku infrastrukturu. Na taj su se način zabačeni i siromašniji krajevi na Sredozemlju ubrzano razvijali i turizam pretvorili u svoju primarnu djelatnost.

U vrijeme kada su europske države počinjale u svoje zakonodavstvo uvoditi plaćeni godišnji odmor, Kraljevina Jugoslavija nije pratila taj trend. Tek se nakon osnivanja socijalističke države počinje obraćati pozornost važnosti radničkih prava kao što su odmor i plaća za vrijeme odmora. Plaćeni godišnji odmor počeo se uređivati 1946., a kasnije se dodatno uređivao do svoje konačne forme 1973. godine. Država je pogodovala pretvorbi radnika u turiste putem subvencioniranja izgradnje radničkih odmarališta, davanjem regresa i unaprjeđenjem sveukupne turističke infrastrukture. S obzirom da je među jugoslavenskim republikama Hrvatska imala veliku većinu državnog obalnog pojasa, a provođenje godišnjeg odmora bilo je najatraktivnije ljeti na obali, ne iznenađuje podatak da se većina jugoslavenskog turizma odvijala na području Hrvatske, o čemu svjedoče mnogobrojni statistički pokazatelji i izgrađeni turistički kapaciteti.

LITERATURA

1. Cross, Gary, „Vacations for All: The Leisure Question in the Era of the Popular Front“, *Journal of Contemporary History*, br. 24, 1989., 599-621.
2. Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
3. Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
4. Duda, Igor, „Od radnika do turista. Prava, želje i stvarnost socijalnog turizma u jugoslavenskome socijalizmu“, *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013., 55-88.
5. Furlough, Ellen, „Making Mass Vacations: Tourism and Consumer Culture in France, 1930s to 1970s“, *Comparative Studies in Society and History*, br. 3, 1998., 247-286.
6. Grandits, Hannes, Taylor, Karin, „Turizam i stvaranje socijalističke Jugoslavije“, *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013., 23-54.
7. Holloway, J. Christopher, Claire Humphreys, Rob Davidson, *The Business of Tourism*, Pearson Education Limited, Essex, 2009.
8. Inglis, Fred, *The Delicious History of the Holiday*, Routledge, London – New York, 2000.
9. Pauley, Bruce F., *Hitler, Stalin and Mussolini. Totalitarianism in the Twentieth Century*, Wiley Blackwell, West Sussex, 2015.
10. Pepeonik, Zlatko, „Osnovni pokazatelji turizma u Jugoslaviji“, *Acta geographica Croatica*, br.23, 1988., 23-34.
11. Richez, Jean-Claude, Strauss, Leon, „Un tempo nuovo per gli operai: le ferie pagate (1930-1960)“, *L'invenzione del tempo libero, 1850-1960*, ur. Alain Corbin, Editori Laterza, Roma – Bari, 1996., 404-442.
12. Taylor, Karin, „Moja vikendica. Kuće za odmor kao idila i investicija“, *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013., 187-224.
13. Tchoukarine, Igor, „Jugoslavenski put do međunarodnog turizma. Otvaranje, decentralizacija i propaganda u prvoj polovici 1950-ih“, *Sunčana strana*

Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013., 125-157.

SAŽETAK

Proces uvođenja plaćenog godišnjeg odmora kao prava svakog radnika bio je dugotrajan i složen. Prvi pokušaji radnika i radničkih sindikata za njegovim uvođenjem zbili su se netom prije i odmah po završetku Prvog svjetskog rata. U međuratnom razdoblju plaćeni je odmor bio predmet mnogih rasprava, a budući da su poslodavci, na pritisak sindikata, morali birati između uvođenja plaćenog godišnjeg odmora ili skraćivanja radnog vremena, odabrali su omogućiti radnicima pravo na plaćeni odmor u ograničenom obliku. Tada se godišnji odmor koristio u političke svrhe podizanja nacionalne svijesti i ponosa. Organizirale su se mnoge aktivnosti kako bi se ujedinila nacija. Pojedini režimi željeli su izravnije kontrolirati slobodno vrijeme radnika te pritom promicati svoju ideologiju. Nakon Drugog svjetskog rata europske su države uvidjele korist od uvođenja i ozakonjivanja plaćenog godišnjeg odmora i stvaranja uvjeta za razvoj turizma za široke mase. Plaćeni odmor ušao je u zakone država te se počelo ulagati u turističku infrastrukturu. Iskorištavaju se turistički potencijali i razvijaju se turističke destinacije. Radnici, odnosno turisti, počinju putovati u inozemstvo i provode odmor u ljetovalištima.

Ključne riječi: slobodno vrijeme, demokratizacija putovanja, plaćeni odmor, masovni turizam

ABSTRACT

HOLIDAYS WITH PAY AND MASS TOURISM IN THE 20TH CENTURY

The process of introducing holidays with pay as the entitlement of every worker was long and complicated. The first workers' and unions' attempts for its introduction happened just before and right after the World War I. In the inter-war period holidays with pay were the subject of many discussions. Since the employers, pressured by the unions, had to choose between holidays with pay and the reduction of weekly work-time, they chose to allow the workers to have their holidays with pay in a limited form. Holidays with pay were used for a political purpose of raising national consciousness and pride. Many activities have been organized to unite the nation. There were regimes which wanted to control workers' free time and in the same time promote their ideology. After World War II European countries began to realize the benefits of implementation and juridification of the holidays with pay and creating conditions for development of tourism for large masses. Holidays with pay were legitimized by governments, thus initiating investments in tourist infrastructure. They started to fulfil their touristic potential and develop their tourist destinations. Workers, or tourists, started to travel abroad and spend their summer months at the seaside resorts.

Key words: leisure, democratization of travel, holidays with pay, mass tourism